

Δέκα χρόνια μετά τη διακήρυξη της Μπολόνιας Αποτιμώντας τις εκπαιδευτικές αναδιαρθρώσεις

Εισαγωγή

Στις 19 Ιουνίου του 1999 οι Ευρωπαίοι υπουργοί Παιδείας υπέγραψαν τη διακήρυξη της Μπολόνιας για τη διαμόρφωση ενός Ευρωπαϊκού Χώρου Εκπαίδευσης. Σε αυτήν ορίζονταν οι ακόλουθοι στόχοι για την πανεπιστημιακή εκπαίδευση στην Ευρώπη:

- «Υιοθέτηση ενός συστήματος τίτλων σπουδών που θα είναι ευκόλως αναγνωρίσιμοι και συγκρίσιμοι με τη βοήθεια και του θεσμού του Συμπληρώματος Διπλώματος (Diploma Supplement), με στόχο την προώθηση της απασχολησιμότητας των Ευρωπαίων πολιτών και της διεθνούς ανταγωνιστικότητας του ευρωπαϊκού συστήματος ανώτατης εκπαίδευσης.

- Υιοθέτηση ενός συστήματος σπουδών που θα στηρίζεται βασικά σε δύο κύριους κύκλους σπουδών, έναν προπτυχιακό και ένα μεταπτυχιακό. Η πρόσβαση στο δεύτερο κύκλο θα προϋποθέτει την επιτυχή ολοκλήρωση των σπουδών του πρώτου κύκλου, οι οποίες θα διαρκούν τουλάχιστον τρία χρόνια. Ο τίτλος σπουδών που θα χορηγείται μετά τον πρώτο κύκλο σπουδών θα αναγνωρίζεται στη ευρωπαϊκή αγορά εργασίας ως ικανό επαγγελματικό προσόν.

- Καθιέρωση ενός συστήματος διδακτικών μονάδων – ανάλογου με το εφαρμοζόμενο σήμερα Ευρωπαϊκό Σύστημα Μεταφοράς Διδακτικών Μονάδων (ECTS= European Credit Transfer System) – ως του πλέον κατάλληλου μέσο

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Παναγιώτης Σωτήρης είναι διδάσκων (βάση του ΠΔ 407/80) του τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

για την προώθηση της ευρύτερης δυνατής κινητικότητας των φοιτητών. Διδακτικές μονάδες μπορούν, επίσης, να συγκεντρώνονται και σε συστήματα εκπαίδευσης εκτός του πλαισίου της ανώτατης εκπαίδευσης, συμπεριλαμβανομένων και των συστημάτων δια βίου εκπαίδευσης, αρκεί να αναγνωρίζονται από τα εμπλεκόμενα πανεπιστήμια υποδοχής.

- Προώθηση της κινητικότητας, με ξεπέραςμα των εμποδίων που δυσχεραίνουν και καθιστούν αναποτελεσματική την ελεύθερη κίνηση [...]

- Προώθηση της ευρωπαϊκής συνεργασίας στη διασφάλιση της ποιότητας με στόχο την ανάπτυξη συγκρίσιμων κριτηρίων και μεθοδολογιών»¹.

Σήμερα, 10 χρόνια μετά από αυτή τη διακήρυξη που όρισε το πλαίσιο των θεσμικών παρεμβάσεων και των εξελίξεων στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση στην Ευρώπη γενικά και στην Ελλάδα ειδικότερα, μπορούμε όχι μόνο να κάνουμε έναν απολογισμό αυτών των παρεμβάσεων αλλά και να μιλήσουμε με πολύ πιο σαφή τρόπο για το ταξικό πρόσημό τους.

1. Πανεπιστημιακή εκπαίδευση και καπιταλιστική αναδιάρθρωση

Στις περισσότερες σχετικές συζητήσεις οι μεταρρυθμίσεις στην Ανώτατη Εκπαίδευση τείνουν να παρουσιάζονται ως λίγο-πολύ τεχνικές παρεμβάσεις για τον εξορθολογισμό και τη βελτιστοποίηση ενός ουδέτερου κοινωνικού θεσμού. Μια τέτοια προσέγγιση υποτιμά πλήρως το ρόλο που παίζει η εκπαίδευση στην κοινωνική αναπαραγωγή και πιο συγκεκριμένα στη διευρυμένη αναπαραγωγή του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας, των ιδεολογικών αναπαραστάσεων, των θεωρητικών και τεχνικών γνώσεων και δεξιοτήτων μέσα στους σύγχρονους καπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς².

Οι σημερινές εξελίξεις στην ανώτατη εκπαίδευση θα πρέπει να ιδωθούν υπό το πρίσμα στρατηγικών για την ανώτατη εκπαίδευση που αναδύθηκαν ήδη από τη δεκαετία του 1980, στο πλαίσιο των προσπαθειών αναδιάρθρωσης των δημόσιων οικονομικών, πειθάρχησης των όποιων εναπομεινάντων στοιχείων φοιτητικού ριζοσπαστισμού και εκ νέου εκμετάλλευσης των δημόσιων υποδομών έρευνας ως πεδίων ενίσχυσης της φθίνουσας εξαιτίας της καπιταλιστικής κρίσης της δεκαετίας του 1970 κερδοφορίας των επιχειρήσεων. Οι στρατηγικές αυτές,

1. «Ο Ευρωπαϊκός χώρος της Ανώτατης Εκπαίδευσης. Κοινή Διακήρυξη των Ευρωπαίων υπουργών Παιδείας που συγκεντρώθηκαν στην Μπολόνια στις 19 Ιουνίου 1999» παρατίθεται σε Χ. Κάτσικας και Π. Σωτήρης, *Η αναδιάρθρωση του ελληνικού πανεπιστημίου. Από την Μπολόνια στην Πράγα και το Βερολίνο*. Αθήνα, εκδ. Σαββάλας, 2003, σελ. 141-142.

2. Για τις θεωρητικές προϋποθέσεις αυτής της προσέγγισης βλ. L. Althusser, *Sur La Reproduction*, Paris, P.U.F., 1995· Γ. Μηλιός, *Εκπαίδευση και Εξουσία*, Αθήνα, εκδ. Θεωρία, 1984· Ν. Πουλαντζάς, *Οι κοινωνικές τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1981.

που συμπυκνώθηκαν στο σύνθημα της «σύνδεσης της εκπαίδευσης με την παραγωγή», εκτιμούσαν ότι μέσα από την ολοένα και μεγαλύτερη επαφή πανεπιστημίων και επιχειρήσεων η έρευνα και η κατάρτιση στα πανεπιστήμια θα μετατοπιζόταν σε περισσότερες αποδοτικές κατευθύνσεις, οι επιχειρήσεις θα μείωναν τόσο το κόστος έρευνας και ανάπτυξης προϊόντων όσο και το κόστος μαθητείας της διανοητικής εργασίας, τα πανεπιστήμια θα εσωτερικούσαν την ανάγκη αποδοτικότητας που ίσχυε στον κόσμο των επιχειρήσεων³. Σημαντικό ρόλο σε αυτό θα παίξει η προσπάθεια περιορισμού της δημόσιας χρηματοδότησης και η συνακόλουθη πίεση προς τα πανεπιστήμια να αναζητήσουν εναλλακτικές πηγές χρηματοδότησης.

Αυτή η στρατηγική κωδικοποιήθηκε σε μια σειρά από βασικές κατευθύνσεις. Η πρώτη αφορά την αποκατάσταση της ιδεολογικής λειτουργίας των πανεπιστημίων, δεδομένης και της αποσταθεροποίησής της στο φόντο των κινημάτων το 1968. Βασικός μοχλός υπήρξε η εκ νέου εντατικοποίηση των σπουδών αλλά και ένα ευρύτερο κλίμα κοινωνικής πειθάρχησης. Παρ' ότι σε μεγάλο βαθμό θα έχεμπεδωθεί ήδη από το τέλος της δεκαετίας του 1970, σε μια σειρά από σχηματισμούς θα εξακολουθεί να αποτελεί ανοιχτό ερώτημα και για μεγάλο χρονικό διάστημα. Αρκεί να αναλογιστούμε ότι ειδικά στην ελληνική περίπτωση οι αλληπάλληλοι κύκλοι μεγάλων φοιτητικών κινητοποιήσεων τις τρεις τελευταίες δεκαετίες συνιστούν ουσιαστικά την μύηση κάθε γενιάς στη συλλογική δράση. Η δεύτερη τάση αφορούσε την αντιμετώπιση της κατανεμητικής αστάθειας, δηλαδή της αναντιστοιχίας ανάμεσα σε ροές αποφοίτων και θέσεις στον καταμερισμό εργασίας. Εδώ αρχικά δοκιμάστηκε μια κατεύθυνση «κλειστού πανεπιστημίου» με έμφαση στον περιορισμό των όσων θα είχαν πρόσβαση, ωστόσο σύντομα η βασική κατεύθυνση αναδείχτηκε το άνοιγμα των πανεπιστημίων και η συνολική αύξηση του αριθμού των νέων που θα είχαν πρόσβαση⁴ σε αυτά, με ταυτόχρονη όμως, ρευστοποίηση των εργασιακών δικαιωμάτων και των συλλογικών προσδοκιών που συνδέονται με την κατοχή ενός πανεπιστημιακού τίτλου σπουδών. Η δεύτερη αυτή τάση, που αντιστοιχούσε και στη συνολικότερη απαίτηση για ένα συλλογικό εργαζόμενο με περισσότερες δεξιότητες αλλά και μεγαλύτερη συμμόρφωση στις απαιτήσεις των επιχειρήσεων, ουσιαστικά εξέφραζε την επιδίωξη ο αυξημένος μέσος τεχνικός και επιστημονικός αλφαριθμητισμός να μη μεταφράζεται και σε αυξημένες απαιτήσεις και διεκδικήσεις⁵. Η τρίτη τάση αφορούσε τη παραγωγικοποίηση της έρευνας, κίνηση που δεν πέρασε τόσο μέσα από τη άμεση ιδιωτικοποίηση της πανεπιστημιακής έρευνας ή την πλήρη εξάρτησή τη

3. Για ενδεικτικές αποτυπώσεις αυτών των κατευθύνσεων βλ. OECD, *Industry and University. New Forms of Co-operation and Communication*, Paris 1984, καθώς και OECI *Universities under Scrutiny*, Paris 1987.

4. Βλ. σχετικά Δ. Κωτσάκης, «Η κρίση του πανεπιστημίου και οι προοπτικές του Φ.Κ.», περιοδικό *Μη Πως*, τ. 6, 1988, σελ. 62-66.

5. Για μια αναλυτικότερη παρουσίαση βλ. Χ. Κάτσικας και Π. Σωτήρης, *Η αναδιάρθρωση του ελληνικού πανεπιστημίου*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2003.

από την ιδιωτική χρηματοδότηση – ο κύριος όγκος της χρηματοδότησης παρέμεινε δημόσιος – όσο μέσα από την απαίτηση η δημόσια χρηματοδότηση να κατευθύνεται σε παραγωγικές κατευθύνσεις⁶, κάτι που ιδίως στην Ευρώπη θα προωθηθεί μέσω των ευρωπαϊκών ερευνητικών προγραμμάτων που ολοένα και περισσότερο θα ανάγονται σε βασική πηγή χρηματοδότησης. Η παραγωγικοποίηση της έρευνας αντιμετωπίστηκε ως ο βασικός μοχλός μέσω του οποίου θα μπορούσαν οι τάσεις και οι απαιτήσεις της αγοράς να ενσωματώνονται στις κατευθύνσεις όχι μόνο της έρευνας αλλά και συνολικά της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Τέλος, η τέταρτη τάση αφορούσε την ολοένα και μεγαλύτερη έμφαση στην αξιολόγηση και τη διαρκή λογοδοσία των πανεπιστημίων σε ρήξη με την προηγούμενη αντίληψή τους ως χώρων που μπορούν να αυτοδιοικηθούν. Αυτό μεταφράστηκε σε μια εκτεταμένη προσπάθεια εισαγωγής συστημάτων αξιολόγησης και αποτίμησης της εκπαιδευτικής και ερευνητικής δραστηριότητας των πανεπιστημίων. Ήδη από τη δεκαετία του 1990, η οποία αποτέλεσε και βασικό μοχλό για την προσαρμογή των πανεπιστημίων στις απαιτήσεις που διαμορφώνουν οι αναδιαρθρώσεις στην καπιταλιστική παραγωγή⁷.

2. Η «διαδικασία της Μπολόνιας» και η ελληνική περίπτωση

Με βάση τα παραπάνω, γίνεται σαφές ότι αυτό που ορίστηκε ως «διαδικασία της Μπολόνιας» κάθε άλλο παρά τεχνική προσαρμογή αποτελεί. Αντίθετα, πίσω από τις φαινομενικά ουδέτερες διατυπώσεις της διακήρυξης συμπυκνώνεται μια πολιτική στρατηγική.

Κομβική πλευρά είναι η συστηματική προσπάθεια μετάλλαξης της ίδιας της έννοιας του πανεπιστημιακού πτυχίου. Κατά τη γνώμη μας, η έμφαση δεν πρέπει να δοθεί τόσο στην κινητικότητα ως δυνατότητα μετεγκατάστασης ή εργασίας σε άλλες χώρες, όσο και εάν αυτή προβάλλεται στις σχετικές διακηρύξεις, όσο η αναίρεση των εργασιακών δικαιωμάτων και των συλλογικών προσδοκιών που σχετίζονται με την κατοχή ενός πανεπιστημιακού πτυχίου. Κομβικό ρόλο παίζει εδώ η συμπίεση προς τα κάτω των επαγγελματικών δικαιωμάτων που σχετίζονται με την κατοχή ενός πανεπιστημιακού τίτλου μέσα από την εξίσωση των τετραετών πανεπιστημιακών πτυχίων με τα τριετή αγγλοσαξονικού τύπου bachelor και μέσα από την αντιμετώπιση των πτυχίων ως προθαλάμων για τα

6. Για την κατά βάση δημόσια χρηματοδότηση της πανεπιστημιακής έρευνας ακόμη και στις πρωτοπόρες στη διασύνδεση πανεπιστημίων και πανεπιστημίων Η.Π.Α βλ. τα στοιχεία σε National Scientific Foundation, *Science and Engineering Indicators 2008*, National Scientific Foundation, Arlington VA 2008.

7. Βλ. χαρακτηριστικά τα όσα αναφέρονται για την περίπτωση της Μεγάλης Βρετανίας σε D. Harvie, "Alienation, Class and Enclosure in UK Universities", *Capital and Class*, 71, 2000, σελ. 103-132.

μεταπτυχιακά. Σε αυτό προστίθεται και η ολοένα και μεγαλύτερη τάση εξατομίκευσης των τίτλων σπουδών, δηλαδή η μετάβαση προς το πτυχίο ως ατομικό φάκελο προσόντων, τάση που συντονίζεται με την παράλληλη τάση ρευστοποίησης και εξατομίκευσης των προσόντων και των εργασιακών δικαιωμάτων και μέσα στους ίδιους τους χώρους εργασίας⁸.

Η ρητή αναφορά στην έννοια της απασχολησιμότητας και της ανταγωνιστικότητας της ευρωπαϊκής οικονομίας συμπυκνώνει το περιεχόμενο αυτών των τάσεων. Ας μην ξεχνάμε ότι η περιβόητη έννοια της απασχολησιμότητας δεν αφορά απλώς την καλύτερη κατάρτιση του εργατικού δυναμικού. Αντίθετα, αφορά μια περισσότερο στρατηγική προσπάθεια χειρισμού της εγγενούς αντίφασης ανάμεσα σε ειδίκευση και κινητικότητα μέσα στην αναπαραγωγή του καπιταλιστικού κατεμερισμού εργασίας⁹. Πιο συγκεκριμένα, παραπέμπει στην επιδίωξη για μια εργατική δύναμη περισσότερο κινητική παρά ποτέ και ικανή γρήγορα να προσαρμόζεται σε αλλαγές εργασιακής θέσης, τεχνικού και οργανωτικού περιβάλλοντος, ή ακόμη και εργοδότη, με το κόστος (σε χρόνο, κόπο αλλά ενίοτε και χρήμα) για τη διαρκή επανακατάρτιση και επανειδίκευση να το επιφορτίζεται ο ίδιος ο εργαζόμενος, ο οποίο καθίσταται ολοένα και περισσότερο υπεύθυνος να ανανεώνει τακτικά τον ατομικό φάκελο προσόντων του. Αυτό εκφράζει και η έννοια της «δια βίου εκπαίδευσης».

Από εκεί και πέρα σημαντικός είναι ο ρόλος που αποδίδεται στην διαδικασία της αξιολόγησης, μια και αυτή είναι ο βασικός μοχλός σήμερα για να πιεστούν τα πανεπιστήμια να εφαρμόσουν τις προωθούμενες αναδιαρθρώσεις, ειδικά απειλητική στιγμή που ολοένα και περισσότερο η αξιολόγηση θα κρίνει και την κατανομή των χρηματοδοτήσεων. Και δεν είναι τυχαίο ότι μια έννοια από την υποκουλτούρα του μάνατζμεντ, η «διασφάλιση ποιότητας», πλέον ανάγεται σε βασική πλευρά της ακαδημαϊκής λειτουργίας παραπέμποντας σε μια ιδιότυπη σύγχυση ανάμεσα στην εκπαιδευτική διαδικασία και τη διαδικασία παραγωγής προϊόντων. Τόσο η αξιολόγηση, λοιπόν, όσο και τα κριτήριά της κάθε άλλο παρά ουδέτερα είναι, αλλά αντίθετα συμπυκνώνουν κοινωνικά καθορισμένες στρατηγικές.

Η αξιολόγηση, όμως, δεν θα πρέπει να ιδωθεί μόνο ως ένας μοχλός πίεσης αλλά και ως μια διαδικασία αποπολιτικοποίησης της συζήτησης, της διεκδίκησης και της σύγκρουσης μέσα στα πανεπιστήμια. Ζητήματα που μέχρι τώρα αντιμετωπίζονταν ως πολιτικά διακυβεύματα και επίδικα αντικείμενα της συλλογικής πάλης, όπως είναι οι κατευθύνσεις των προγραμμάτων σπουδών, η μορφή των πτυχίων, η κατανομή των πόρων, τα μεταπτυχιακά προγράμματα, οι όροι φοίτησης και οι μορφές διδασκαλίας και εξέτασης, πλέον αντιμετωπίζονται ως τεχνικές προσαρμογές προς τις απαιτήσεις των αξιολογητών, εσωτερικών και εξωτερικών. Και βέβαια η σύνδεση και η προσαρμογή προς τις απαιτήσεις των

8. Για μια αναλυτική παρουσίαση αυτών των τάσεων βλ. Κάτσικας και Σωτήρης, όπ.π.

9. Για την αντίφαση αυτή βλ. Μηλιός, όπ.π.

επιχειρήσεων παραμένει κομβική παράμετρος, καθώς όσο και εάν δεν αναφέρεται στους ρητούς σκοπούς της «διακήρυξης της Μπολόνιας», εντούτοις, θεωρείται ως δεδομένη και αυτονόητη κατεύθυνση¹⁰.

Στην ελληνική περίπτωση μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η «διαδικασία της Μπολόνιας» ορίζει, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, το υπόβαθρο πάνω στο οποίο αρθρώνεται η κυρίαρχη εκπαιδευτική στρατηγική. Άλλωστε, σε επίπεδο διακηρύξεων και γενικών αρχών – και αφήνοντας κατά μέρος τις συγκυριακές απαιτήσεις της κοινοβουλευτικής αντιπαράθεσης – τα κόμματα εξουσίας στην Ελλάδα λίγο πολύ ενστερνίζονται τις βασικές κατευθύνσεις των εκπαιδευτικών αναδιαρθρώσεων. Ήδη από τη δεκαετία του 1990, στο πλαίσιο της λεγόμενης «μεταρρύθμισης Αρσένη», πέραν των αλλαγών στον τρόπο πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση μεθοδεύτηκε η αύξηση του αριθμού των εισακτέων και η ίδρυση νέων τμημάτων, με σαφή όμως την κατεύθυνση αποσύνδεσης των πανεπιστημιακών τίτλων από τα επαγγελματικά δικαιώματα. Παράλληλα, ήδη από τη δεκαετία του 1990 οι εκπαιδευτικές δράσεις των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης περιλάμβαναν όχι μόνο την αναμόρφωση των πανεπιστημιακών σπουδών αλλά και τη σύνδεση με την παραγωγή¹¹.

Από εκεί και πέρα μια σειρά από θεσμικές τομές μέσα στη δεκαετία του 2000 αποτέλεσαν την άμεση προσπάθεια προσαρμογής στις απαιτήσεις της διαδικασίας της «Μπολόνιας»: προσπάθεια «ανωτατοποίησης» των ΤΕΙ, που αναλογούν ακριβώς στην προσπάθεια εξίσωσης προς τα κάτω όλων των μορφών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, εισαγωγή συστήματος αξιολόγησης και «διασφάλισης ποιότητας», καθιέρωση της έννοιας της «δια βίου εκπαίδευσης», και βέβαια ο νέος Νόμος – Πλαίσιο (Ν. 3549/2007). Ειδικά ο τελευταίος συμπύκνωσε μια ιδιότυπη συνάρθρωση νεοφιλελεύθερων και νεοσυντηρητικών κατευθύνσεων, καθώς πλάι στις αναδιαρθρώσεις στην οργάνωση και διαχείριση των ΑΕΙ, με την εισαγωγή των τετραετών προγραμματισμών, την αντικατάσταση των πάγιων μορφών χρηματοδότησης από τη χρηματοδότηση πάνω στη βάση διαπραγματεύσιμων και αξιολογήσιμων στόχων, την υπονόμευση της δωρεάν διανομής συγγραμμάτων, την εισαγωγή μιας εκδοχής «μάνατζερ» στα ΑΕΙ, είχε και μια έντονα αυταρχική διάσταση, με την προσπάθεια πειθάρχησης των φοιτητών και γενικά του πανεπιστημιακού κινήματος, είτε μέσα από ρυθμίσεις όπως οι δια-

10. Και βέβαια παρά το γεγονός ότι η έρευνα προβάλλεται ως ο βασικός μηχανισμός μέσω του οποίου τα πανεπιστήμια θα γίνουν κοινωνικά χρήσιμα, εντούτοις, τα πράγματα ως προς τη βασική έρευνα και την πραγματική παραγωγή «νέας γνώσης» είναι περισσότερο αντιφατικά. Ακόμη και στην πολυδιαφημισμένη για το βαθμό εφαρμογής των εκπαιδευτικών αναδιαρθρώσεων Φιλανδία η πραγματική ερευνητική απόδοση ύστερα από την εφαρμογή συστημάτων ανταγωνιστικής χρηματοδότησης υποχώρησε! Βλ. σχετικά: T. Tammi, "The Competitive funding of university research: The case of Finnish science universities", *Higher Education* 57, 2009, σελ. 657-679.

11. Για όλα αυτά βλ. Λ. Απέκης, *Πανεπιστήμιο: η πολιτική της απορύθμισης*, εκδ. Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Ν. Πουλαντζάς», Αθήνα 2001.

γραφές των φοιτητών που καθυστερούν στις σπουδές τους είτε μέσα από την εισαγωγή ενός ιδιαίτερα αυταρχικού προτύπου εσωτερικού κανονισμού και το περιορισμό του πανεπιστημιακού ασύλου¹².

Κομβική πλευρά της ελληνικής προσαρμογής στις απαιτήσεις της διαδικασίας της Μπολόνιας είναι και η προσπάθεια νομιμοποίησης της ίδρυσης και λειτουργίας ιδιωτικών ΑΕΙ στην Ελλάδα, σε πείσμα της σχετικής απαγόρευσης στο άρθρο 16 του Συντάγματος. Εάν θα μπορούσαμε να δούμε ποιο είναι το στρατηγικό ίχνος πίσω από αυτή την προσπάθεια, πέραν της νεοφιλελεύθερης εμμονής στην ανωτερότητα του ιδιωτικού πάνω στο δημόσιο, θα βλέπαμε τα ακόλουθα σημεία: Πρώτον, η ίδρυση ιδιωτικών ΑΕΙ θα επιτρέψει την αύξηση της πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και μάλιστα χωρίς την ανάγκη ίδρυσης και χρηματοδότησης επιπλέον θέσεων στα δημόσια ΑΕΙ και με αποφυγή της διαρροής φοιτητών και συναλλάγματος στο εξωτερικό, ικανοποιώντας την κοινωνική πίεση από εκείνα τα κοινωνικά στρώματα τα οποία διεκδικούν – και έχουν τη οικονομική άνεση – να αποκτήσουν με κάθε τρόπο πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Δεύτερον, θα προσφέρει ένα σημαντικό πεδίο επιχειρηματικής δράσης σε επιχειρηματίες της ιδιωτικής εκπαίδευσης, καθώς και σε ξένα πανεπιστήμια, ειδικά από τη στιγμή που σε μια σειρά από χώρες, με πρωτοπόρα τη Μεγάλη Βρετανία, αυτού του είδους η «εξαγωγή» σπουδών και «παραρτημάτων» στο εξωτερικό αποτελεί σημαντική πηγή εσόδων, δεδομένων και των περικοπών, εδώ και αρκετά χρόνια, στην πάγια δημόσια χρηματοδότησή τους. Άλλωστε, ρυθμίσεις όπως η βάση του 10 και η διάχυτη αίσθηση απαξίας για πολλά ΤΕΙ ή και ΑΕΙ, ιδίως της επαρχίας, λειτουργούν ως μηχανισμοί ενίσχυσης της ζήτησης για ιδιωτική τριτοβάθμια εκπαίδευση. Τρίτον, θα επιτείνει τη τάση αποσύνδεσης τίτλων σπουδών και εργασιακών / επαγγελματικών δικαιωμάτων, στη λογική της μετατροπής των πτυχίων σε απλές βεβαιώσεις παρακολούθησης κύκλων σπουδών. Συνολικά, θα λειτουργήσει ως ένα ακόμη βήμα στην προσπάθεια να γενικευτούν οι κατευθύνσεις της Μπολόνιας ως προς τη διάρκεια των σπουδών και τη διάρθρωση των ακαδημαϊκών τίτλων. Τέταρτον, τα ιδιωτικά ΑΕΙ, που θα είναι πλήρως αποστειρωμένα, πειθαρχημένα και παραγωγικοποιημένα, θα λειτουργήσουν ως μοχλός πίεσης για την αναδιάρθρωση των δημόσιων ΑΕΙ. Πέμπτον, σε ιδεολογικό επίπεδο θα αξιοποιηθεί ως συμβολική κατάδειξη της δυνατότητας να εισβάλει ο ιδιωτικός τομέας και η λογική της ιδιωτικοοικονομικής αποτελεσματικότητας σε κάθε επίπεδο της κοινωνικής ζωής, συμπεριλαμβανομένων και χώρων που θεωρούνταν αποκλειστικό προνόμιο του δημόσιου. Έκτον, οι σχεδιαστές της κυβερνητικής πολιτικής εκτιμούν ότι νομιμοποιώντας τελικά τα ιδιωτικά ΑΕΙ θα καταγάγουν νίκη απέναντι στο εκπαιδευτικό κίνημα, ειδικά από τη στιγμή που η δυναμική του τελευταίου είχε

12. Βλ. σχετικά Π. Σωτήρης, «Νόμος-πλαίσιο: αυταρχισμός, αξιολόγηση και επιχειρηματική λογική» <http://www.alfavita.gr/artra/artro20070221a.php>

τα τελευταία χρόνια ευρύτερο πολιτικό αντίκτυπο και ενίσχυσε συνολικότερες τάσεις κοινωνικής και πολιτικής ριζοσπαστικοποίησης¹³. Δεν είναι τυχαίο ό- των σχετικών νομοθετικών τομών, είτε της αποτυχημένης προσπάθειας στην πανεπιστημιακή κατακραυγή απόπειρας συνταγματικής αναθεώρησης είτε της ψήφισης του νόμου για τα «Κολλέγια» (Ν.3696/2008), είχε προηγηθεί η κοινοτική οδηγία 36/2005 για την αναγνώριση επαγγελματικών δικαιωμάτων στους αποφοίτους «παραρτημάτων» ξένων πανεπιστημίων που συνεργάζονται με ελληνικά ιδιωτικά Κέντρα Ελευθ. Σπουδών, οδηγία άμεσα συνδεδεμένη με τη στρατηγική της Μπολόνιας για την πλήρη ρευστοποίηση και αποδιάρθρωση κάθε έννοια εγγυημένων επαγγελματικών δικαιωμάτων σε σχέση με την κατοχή πτυχίου μέσα από τη γενίκευση της απόδοσης της έννοιας των επαγγελματικών δικαιωμάτων σε ένα ευρύτερο φάσμα από πρακτικές «μεταδευτεροβάθμιων» σπουδών¹⁴.

3. Απλή εμπορευματοποίηση ή συνολική προσπάθεια αναδιάρθρωσης;

Είναι γεγονός, ότι τα τελευταία χρόνια η θεωρητική προσέγγιση των αναδιαρθρώσεων στην Ανώτατη Εκπαίδευση έχει επικεντρωθεί στις διαδικασίες εμπορευματοποίησης και επιχειρηματοποίησης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης¹⁵. Όσο σημαντική και εάν είναι η θεωρητική προσέγγιση τέτοιων τάσεων, υπάρχει ο κίνδυνος να υποβαθμίσουμε το ρόλο που έχει η εκπαίδευση και κατά συνέπεια οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην κοινωνική αναπαραγωγή. Δεν υποτιμούμε τη σημασία που έχει η αλλαγή στους όρους χρηματοδότησης, η έμφαση στη

13. Βλ. σχετικά Π. Σωτήρης «Νομιμοποίηση των «Κολλεγίων»: ένα νομοθετικό πράξι- κόπημα που απαιτεί αγωνιστική απάντηση» http://www.alfavita.gr/artra/art11_9_08_1100.php.

14. Σημειώνουμε εδώ ένα κρίσιμο νομικό –και στην πραγματικότητα πολιτικό– ζήτημα. Με βάση τις συνθήκες που διέπουν την Ε.Ε. η εκπαίδευση και η αναγνώριση των ακαδημαϊκών τίτλων υπάγεται στην αρχή της επικουρικότητας, δηλαδή δεν υπερτερεί η Ευρωπαϊκή Νομοθεσία. Αντίθετα, ζητήματα που αφορούν είτε την κινητικότητα εργαζομένων, όπως είναι κατά την Ε.Ε. τα επαγγελματικά δικαιώματα, είτε την εγκατάσταση επιχειρήσεων, όπως είναι η ίδρυση ενός «παραρτήματος», καλύπτονται πρώτα από την Ευρωπαϊκή Νομοθεσία που υπερτερεί. Αυτό σημαίνει ότι η μάχη που δίνεται από τη μεριά του λόμπυ της ιδιωτικής εκπαίδευσης δεν είναι τόσο για την αναγνώρισή τους ως ιδιωτικών πανεπιστημίων (αυτό προϋποθέτει συνταγματική αναθεώρηση), αλλά στην αναγνώριση επαγγελματικών δικαιωμάτων στους κατόχους των «πιστοποιημένων» τίτλων. Συνολικότερα για το θέμα βλ. Π. Σωτήρης, «Για το ζήτημα της αναγνώρισης επαγγελματικών δικαιωμάτων στους αποφοίτους των ΚΕΣ» http://sys.glotta.ntua.gr/positions/docs/2007-12-05_KES-Sotiris.doc.

15. Βλ. σχετικά R. Ovetz, “Turning Resistance into Rebellion: Student Movements and the Entrepreneurialization of the Universities”. *Capital and Class* 58, 113-152, 1996· S. Slaughter και L.L. Leslie, *Academic Capitalism. Politics, Policies and the Entrepreneurial University*. The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1997· D. Harvie «Alienation, Class and Enclosure in UK Universities». *Capital and Class* 71, 103-132, 2000.

επίτευξη ποσοτικοποιημένων στόχων, το κυνήγι της εύρεσης επιπλέον πόρων, οι επιμέρους μορφές εμπορευματοποίησης των σπουδών (δίδακτρα, ανάπτυξη ενός παράλληλου δικτύου αμιγώς ιδιωτικών ιδρυμάτων κ.λπ.) η πίεση για ποσοτικά μετρήσιμη απόδοση των πανεπιστημιακών, ούτε τον τρόπο που αυτές οι τάσεις υπονομεύουν την έννοια του δημόσιου πανεπιστημίου, υπάγοντάς το στις προτεραιότητες της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Ωστόσο, νομίζουμε ότι αντί να βλέπουμε σε αυτές τις τάσεις τη διαδικασία μιας ιδιότυπης πρωταρχικής καπιταλιστικής συσσώρευσης, παραμένει αναλυτικά ασφαλέστερο να μιλήσουμε για τη διαδικασία αναδιάρθρωσης ενός μηχανισμού αναπαραγωγής και όχι για τη διαμόρφωση ενός πεδίου συσσώρευσης¹⁶. Άλλωστε, ακόμη και φιλελεύθεροι θεωρητικοί του «επιχειρηματικού πανεπιστημίου» το αντιμετωπίζουν πρωτίστως ως μια διαδικασία αναδιάρθρωσης των όρων οργάνωσης και διοίκησης του κατόρθου δημόσιου πανεπιστημίου και όχι ως μια καθαρή διαδικασία ιδιωτικοποίησης / εμπορευματοποίησης¹⁷. Γι' αυτό και αντί να επικεντρώνουμε στην «πώληση» του πανεπιστημίου στους ιδιώτες – τη στιγμή μάλιστα που ο κύριος όγκος χρηματοδότησης των πανεπιστημίων παραμένει δημόσιος¹⁸ – ή τη δημιουργία «εκπαιδευτικών εργοστασίων»¹⁹, είναι αναγκαίο να συγκροτήσουμε σε θεωρία τους τρόπους που οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις τείνουν να «εσωτερικεύουν» εντός του εκπαιδευτικού μηχανισμού τις αλλαγές στην αγορά εργασίας και στην καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής. Αυτή η εσωτερίκευση και προεγγραφή της πραγματικότητας της καπιταλιστικής παραγωγής, αυτή η υπαγωγή της εκπαίδευσης στις επιταγές της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης, δεν μπορεί να περιοριστεί μόνο στις αλλαγές στην χρηματοδότηση των πανεπιστημίων. Παίρνει, επίσης, τη μορφή αλλαγών όχι μόνο στη σχετική αξία των πανεπιστημιακών τίτλων αλλά και στην ίδια την έννοια του πτυχίου, οδηγώντας σε νέους κατακερματισμούς, νέες εκπαιδευτικές ιεραρχίες και διαδικασίες εξατομίκευσης που αντιστοιχούν στις νέες πραγματικότητες μέσα στους χώρους εργασίας. Μπορεί επίσης, να εξηγήσει την έμφαση στην κατάρτιση αντί για την εκπαίδευση, τις αλλαγές στα προγράμματα σπουδών, την ανάδυση μιας επιχειρηματικής κουλτούρας. Και μπορεί, επίσης, να εξηγήσει γιατί οι νέοι εντός του εκπαιδευτικού μηχανισμού έχουν μια εντονότερη παρά ποτέ επίγνωση των πραγματικοτήτων

16. Για την αντίθεση άποψη και μια ιδιαίτερα εύγλωττη προσπάθεια τεκμηρίωσης της θέσης περί της συγκρότησης μορφών καπιταλιστικής συσσώρευσης εντός των ΑΕΙ βλ. M. D Angelis και D. Harvie, "Cognitive Capitalism' and the Rat-Race: How Capital Measure Immaterial Labour in British Universities", *Historical Materialism*, 17:3, 2009, σελ. 3-30

17. Βλ. χαρακτηριστικά B. Clark, *Creating Entrepreneurial Universities. Organizational Pathways of Transformation*, Pergamon Press, 1998.

18. OECD, *Education at a glance. OECD Indicators*. <http://www.oecd.org/dataoecd/25/46/41284038.pdf> National Science Foundation, όπ.π.

19. edu-factory collective, *Manifesto*. <http://www.edu-factory.org/index.php?option=content&task=view&id=5&>

και των δυσκολιών στους χώρους δουλειάς. Όπως έγινε ιδιαίτερα σαφές και κατά τη διάρκεια του γαλλικού φοιτητικού κινήματος ενάντια στο CPE (Σύμφω Πρώτης Απασχόλησης), αλλά και στη διάρκεια του μεγάλου κύκλου φοιτητικών κινητοποιήσεων στην Ελλάδα το 2006-2007, οι φοιτητές τείνουν πλέον πιο εύκολα να αισθάνονται εγγύτητα με το εργατικό κίνημα, να σκέφτονται με όρους κοινών διεκδικήσεων, να διαμορφώνουν μορφές αλληλεγγύης. Αυτό δίνει μινέα ποιότητα στα τρέχοντα κύματα φοιτητικής και νεολαιίστικης αναταραχής όλη την Ευρώπη. Δεν μπορούν να θεωρηθούν μια απλή αντίδραση στην υποτίμηση των τίτλων σπουδών, αλλά τμήμα μιας συνολικότερης κοινωνικής κινητοποίησης ενάντια στη νεοφιλελεύθερη «αναδιάρθρωση του συνόλου των σχέσεων κεφαλαίου - εργασίας»²⁰.

Στην πραγματικότητα, αυτό το οποίο αναδύεται, είναι μια βαθύτερη αντίφαση που διαπερνά το σύγχρονο καπιταλισμό. Είδαμε και παραπάνω ότι μια κρίση παράμετρος σε όλες τις μορφές καπιταλιστικών αναδιρθρώσεων τις τελευταίες δεκαετίες ήταν η προσπάθεια από τη μεριά των δυνάμεων του κεφαλαίου να έχουν μια εργατική δύναμη περισσότερο εξειδικευμένη αλλά με λιγότερα δικαιώματα, περισσότερο παραγωγική αλλά και περισσότερο ανασφαλή, με πολλ προσόντα αλλά και χαμηλά αμειβόμενη. Αυτό που στην Ελλάδα αποκαλείται «γενιά των 700 ευρώ» και σε άλλες χώρες η «γενιά των 1.000 ευρώ» αναφέρεται ακριβώς σε αυτή τη διαδικασία. Η απόσταση ανάμεσα σε επιθυμία και πραγματικότητα και το γεγονός ότι αυτά τα τμήματα του εργατικού δυναμικού (τόσο ως ενεργοί όσο και ως μελλοντικοί εργαζόμενοι) όχι μόνο είναι σε θέση να συλλάβουν αυτή την αντίφαση αλλά και έχουν τις επικοινωνιακές δεξιότητες για να μετασχηματίζουν τη δυσαρέσκειά τους σε κοινωνική διεκδίκηση, έχουν δώσει μια νέα ποιότητα στο κύμα φοιτητικής και νεανικής γενικότερα αναταραχής στην Ευρώπη στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 2000. Γι' αυτό, έστω και εάν η πλειοψηφία των νέων που συμμετείχαν στο κίνημα του Δεκεμβρίου 2006 ήταν μαθητές και φοιτητές, οι αιτίες της οργής και της δυσαρέσκειάς τους είχαν μεγάλη σχέση με τις εξελίξεις μέσα στην καπιταλιστική παραγωγή.

4. Πραγματικά αποτελέσματα - πραγματικά διακυβεύματα

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι δέκα χρόνια μετά τη διακήρυξη της Μπολόνιας όλη διαδικασία των αναδιρθρώσεων της Ανώτατης Εκπαίδευσης έχει αλλάξει σημαντικά το τοπίο της ανώτατης εκπαίδευσης στην Ευρώπη. Οι αλλαγές στη δομή των πτυχίων, η αντικειμενική υποβάθμιση της βαρύτητας των πρώτων πτυχίων, η έμφαση σε μια λογική διάκρισης δύο κύκλων (bachelor / master), η αυξημένη έμφαση στην ευέλικτη χρηματοδότηση και την αναζήτηση ανταποδοτικών πόρων, η μεγάλη συζήτηση για την αξιολόγηση και την κατάταξη των πανεπιστημίων στη βάση της «επίδοσής» τους, όλα αυτά αποτελούν πλέον πλευρές της πανεπιστημιακής καθημερινότητας στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες.

Σημαίνει αυτό και την πλήρη εμπέδωση της κυρίαρχης στρατηγικής σε σχέση με την ανώτατη εκπαίδευση;

Η γνώμη μας είναι πως όχι. Αντίθετα, όλη η περίοδος που συμπίπτει με τη «διαδικασία της Μπολόνιας» ήταν και περίοδος μεγάλων και σημαντικών φοιτητικών και εκπαιδευτικών κινητοποιήσεων. Οι μεγάλες κινητοποιήσεις στη Γαλλία ενάντια στο «Σύμφωνο Πρώτης Απασχόλησης» το 2006, οι μεγάλες κινητοποιήσεις ενάντια στην προσαρμογή στη «διαδικασία της Μπολόνιας» στην Ισπανία το 2008, οι μεγάλες κινητοποιήσεις στα ιταλικά πανεπιστήμια το φθινόπωρο του 2008, οι μεγάλες κινητοποιήσεις στην Ελλάδα τον Ιούνιο του 2007, το Μάιο – Ιούνιο 2006 και την άνοιξη του 2007, αποτελούν αδιάφευστες μαρτυρίες των κοινωνικών συγκρούσεων που γεννά αυτή η πολιτική αλλά και μια ολοένα και μεγαλύτερης απονομιμοποίησης των εκπαιδευτικών αναδιαρθρώσεων. Ειδικά στην ελληνική περίπτωση, ζήσαμε ένα πρωτοφανές σε έκταση φοιτητικό κίνημα, που συναντήθηκε με μία από τις μεγαλύτερες απεργίες στην εκπαίδευση, αυτή των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης το φθινόπωρο του 2006, και συνέπεσε με την αγωνιστική στάση της ηγεσίας της ΠΟΣΔΕ (πρόεδρος Λ. Απέκης, γραμματέας Γ. Μαΐστρος), διαμορφώνοντας μια τεράστια κινητοποίηση που αντιμετωπίστηκε με μια άνευ προηγουμένου επιχείρηση καταστολής και συκοφάντησης²¹.

Οι κινητοποιήσεις αυτές αποτελούν στην πραγματικότητα και μια βασική αντίφαση της κίνησης των δυνάμεων της εργασίας. Εάν σκεφτούμε ότι ο πυρήνας των συντελούμενων αναδιαρθρώσεων αποδίδει κομβικό ρόλο στη διαμόρφωση μιας πολυλειτουργικής εργατικής δύναμης με αυξημένες δεξιότητες αλλά και μειωμένα έως ανύπαρκτα δικαιώματα και άρα μεγαλύτερη πειθάρχηση, μπορούμε να βγάλουμε το συμπέρασμα ότι η όλη πολιτική αποτυγχάνει στον πυρήνα της: μέσα από τους μεγάλους κύκλους κινητοποιήσεων, αλληπάλληλες γενιές φοιτητών συγκροτούν συλλογικές αναπαραστάσεις διεκδίκησης και αποκτοκαλύτερη συνείδηση της θέσης και των δικαιωμάτων τους αλλά και του πόσο αυτά είναι ανταγωνιστικά προς την κυρίαρχη πολιτική. Και αυτό είναι τουλάχιστον στον ελπιδοφόρο.

Γι' αυτό το λόγο και δέκα χρόνια μετά τη διακήρυξη της Μπολόνιας οφείλουμε να την αντιμετωπίσουμε όχι ως την αφετηρία μιας παγιωμένης πολιτικής αλλά ως ένα πραγματικό διακύβευμα των συλλογικών αγώνων. Η πάλη για την επανακατοχύρωση του πραγματικά δημόσιου χαρακτήρα της ανώτατης εκπαίδευσης μπορεί και πρέπει να συνεχιστεί.

21. Και δεν μπορούμε παρά να υπογραμμίσουμε ότι η συμπόρευση σε μια αυταρχική αντιμετώπιση του κινήματος όχι μόνο των εκπροσώπων της κυβέρνησης της Ν.Δ. αλλά και εν συνόλου πανεπιστημιακών και σχολιαστών και από το Π.Α.Σ.Ο.Κ., ακόμη και από την ανανεωτική αριστερά, αποτελεί ένδειξη του γεγονότος ότι η σύγχρονη κοινωνική ακροδεξιά μιλάει τη γλώσσα του εκσυγχρονισμού και της ανάπτυξης. Βλ. σχετικά Π. Σωτήρης, «πραγματική ακροδεξιά μέσα στα ΑΕΙ», <http://www.alfavita.gr/anakoinoseis/anak2006107b.php>.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΛΥΓΕΡΟΣ

ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ο διπλωματικός
πόλεμος για το όνομα

Εκδοτικός Οίκος
Α. Α. ΛΙΒΑΝΗ

Δημήτρης
Κωνσταντακόπουλος

Η ΚΥΠΡΟΣ ΣΕ ΠΑΓΙΔΑ

Εκδοτικός Οίκος
Α. Α. ΛΙΒΑΝΗ

20 *βιογραφίες*

ΣΙΛΒΙΟ ΜΠΕΡΛΟΥΣΚΟΝΙ

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Α. ΔΕΛΗΟΛΑΝΗΣ

ΣΕΙΡΑ: ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ηλίας Ι. Νικολόπουλος • Σταυριανή Β. Σπυριούνη

Διεθνείς οικονομικές σχέσεις

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ
ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗΣ